

Ігор Марчук

РЕОРГАНІЗАЦІЯ Д. КЛЯЧКІВСЬКИМ ПІДПІЛЬНОЇ МЕРЕЖІ ОУН(Б) ТА УПА-ПІВНІЧ У 1944-1945 РОКАХ

У статті на основі архівних документів, опублікованих джерел та наукової літератури проаналізовано організаційну роботу Д. Клячківського з метою впорядкування та посилення дій українського національно-визвольного руху на Волині та Поліссі на завершальному етапі Другої світової війни. У цей період на Волині та Поліссі відбулися дві реорганізації керівних органів та низових ланок підпілля ОУН(б). Також висвітлено перехід загонів Української повстанської армії через лінію фронту, втрати серед керівного та рядового складу українських повстанців.

Ключові слова: Д. Клячківський, керівники ОУН та УПА, реорганізація, Волинь, Полісся.

Становище українського національно-визвольного руху на Волині на завершальному етапі Другої світової війни у період, коли ця територія знову потрапила під контроль радянського партійного керівництва, і на сьогодні залишається маловивченим. У той час відбулися дві трансформації місцевої організаційної мережі ОУН(б) та реорганізація бойових структур УПА-Північ. Зокрема, на початку 1944 року зі складу групи УПА «Богун» значна кількість військових підрозділів була передана до новоствореної УПА-Південь. Змінювався кількісний склад повстанських підрозділів, розширювалася територія дії завдяки регулярним рейдам повстанців на терени Житомирської, Київської, Вінницької та Кам'янець-Подільської областей.

Серед сучасних дослідників найбільш значний внесок у розробку і вивчення цього періоду в історії українського національно-визвольного руху на Волині зробили О. Ленартович у монографії «Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни»[4] та І. Патриляк у шостому розділі своєї монографії «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.)» [9]. Також висвітлювали події 1944-45 років у своїх наукових працях відомий архівіст А. Кентій [2] та дослідник О. Вовк у статті «Короткий нарис діяльності УПА та її запілля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах у 1943-1946 рр.» [1].

Застій фронтової лінії весною-влітку 1944 року на Волині завдав значних втрат місцевим ланкам ОУН(б) та загонам УПА-Північ, які знаходились як з німецького так і з радянського боку. Основні противники українського визвольного руху могли застосовувати проти повстанців фронтові частини, авіацію, танки, артилерію і спеціальні охоронні підрозділи. У лавах українських повстанців посилювалося дезертирство, багато місцевих підпільників ОУН(б) були мобілізовані до складу Червоної армії. Кілька великих боїв, які відбулися у той період між українськими повстанцями та Внутрішніми військами НКВС, показали, що великі з'єднання УПА успішно протистояли ворожим армійським підрозділам. Але масштабні бої призводили до значних людських втрат, надмірної витрати боєприпасів, розпорошення окремих підрозділів, створених на швидкуруч з необстріляних бійців. Повстанці не мали моторизованих транспортних засобів, що до певної міри паралізувало їхні маневри по місцевості.

Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур» («Охрім») у липні 1944 року перебував за лінією фронту на німецькому боці, а його заступник Ростислав Волошин-«Горбенко» відбув на установчий з'їзд Української головної визвольної ради, функції головного командира УПА і керівника проводу ОУН(б) на ПЗУЗ кілька місяців на вже опанованій радянською владою частині Волині та Полісся виконував Яків Бусел-«Заславський». Саме йому довелося розпочинати нелегку справу реорганізації оунівського підпілля та загонів УПА, провести подекуди ротацію кадрів.

Влітку 1944 р. на теренах Волині відбулось кілька важливих нарад керівного активу підпілля ОУН(б) на ПЗУЗ, що впровадили у життя серйозні зміни військового і політичного характеру. Одна з найбільших нарад була скликана на початку серпня 1944 р. у Суському лісі між села-

ми Соломка і Павлівка Олександрійського району Рівненської області. Коротко про неї згадує І. Литвинчук-«Дубовий» у своїх записах: «Командир Охрім прибув з-за фронту та сконтактувався з активом ПЗУЗ 8 серпня 1944 р. у Суському лісі, присутні були: провідник Леміш, Галина, Смок, Верещака, Василь, Далекий, Шворний, Стародуб, Бескид». Після загальної перевірки місцевої мережі ОУН(б) протягом липня 1944 р., встановлено, що «відносини на ПЗУЗ є нездорові, тому необхідним є цілий апарат на ПЗУЗ в основному перебудувати під оглядом адміністративним та персональним» [5, с. 1214].

Стан УПА-Північ згідно залучених звітів був теж не дуже добрий. Наприклад група УПА «Турів», яка діяла на території Волинської області, нараховувала на 1 січня 1944 року 3048 повстанців, не враховуючи дрібніших підрозділів, а вже на 15 серпня у її складі залишилось тільки 1270 повстанців. За час переходу фронту, який тривав півроку, група втратила: вбитими – 378 повстанців; пропавшими без вісті – 248 повстанців; дезертирували – 260 повстанців; перейшли на бік радянської влади – 272 повстанці; звільнено додому з різних причин – 620 вояків [5, с. 1210].

Згідно іншого документу динаміка чисельності цієї групи УПА виглядала так: січень 1944 року – 1680 вояків, квітень 1944 року – 1680 вояків, вересень 1944 року – 1080 вояків. Відповідно втрати склали лише 600 вояків [7, с. 71-79]. Група УПА «Заграва» нараховувала 1020 вояків на вересень 1944 року, втративши половину особового складу, який мала на початку 1944 року [7, с. 71-79]. Загалом, станом на вересень 1944 року у лавах УПА-Північ та УПА-Південь перебувало близько 4000 повстанців [7, с. 71-79]. Втрати кадрових частин УПА на Волині становили 2000-3000 вояків. Загибло або було захоплено у полон кілька десятків провідників ОУН(б) і командирів УПА різних рівнів.

На серпневій нараді 1944 року спільним рішенням Д. Клячківського-«Охріма» та В. Кука-«Леміша» ліквідовувались всі чотири Воєнні округи – «Заграва», «Богун», «Турів», «Тютюнник», а їхні функції почали виконувати новостворені так звані Генеральні округи (ГО), яких за різними даними було 4-5 [5, с. 1213]. Увесь південь Рівненської області та Кременеччина ввійшли до складу так званої Генеральної округи № 22. На її території почала базуватись створена на початку 1944 року УПА-Південь під командуванням В. Кука-«Леміша», яка організувала регулярні рейди сотень і куренів на Вінниччину, Київщину, Хмельниччину.

УПА-Північ протягом серпня-листопада 1944 року діяла на території Генеральних округ № 33 (Волинська область та частина Рівненської області на захід від р. Горинь) та № 44 (Рівненська та Житомирська області). За новим поділом кожна з них поділялась на три звичайні округи.

Подальші зміни на Волині пов'язані з листопадовою нарадою Проводу ОУН(б) на Тернопільщині. Назрілі питання визвольної боротьби були детально обговорені на засіданні керівництва ОУН(б) за участю Р. Шухевича-«Тура», Д. Маївського-«Зруба», Д. Грицяя-«Перебийноса», Я. Бусла-«Галини», В. Кука-«Леміша» та Д. Клячківського-«Охріма».

В. Кук, безпосередній учасник цієї наради, згодом згадував: «Після наради ми разом з Дмитром Клячківським від'їхали на Волинь. Тоді у моєму розпорядженні була чота кінноти УПА, очолена командиром «Шумом»... Усі були переодягнені у військові советські однострої, так що часто ми проїжджали селами серед дня на очах большевиків, інколи навіть енкаведистів-облашників. Я залишився на Кременеччині при Військовому Штабі УПА-Південь, а Д. Клячківський поїхав далі на північ, на Полісся до Штабу УПА-Північ» [3, с. 36-37].

Усі важливі питання, обговорені на вище згаданому засіданні проводу ОУН(б) знайшли стисле відображення у інструкціях під загальною назвою «До країв» від 15 листопада 1944 року. Підпілля Галичини мало розподілитись на три крайові проводи – Подільський, Карпатський і Львівський, а підпілля крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ (Волинь) мало бути розділене на два крайових проводи – Північно-західний і Північно-східний. Інструкції вимагали: закріплення на здобутих позиціях; підготовки до дальшої тривалої боротьби; реорганізації керівних ланок за новою схемою; скорочення кількості референту у проводах всіх рівнів. У питаннях щодо УПА прослідковувалась позиція підпорядкування армії керівництву ОУН(б). Пропонувалось провести реорганізацію повстанських відділів у бік мобільності і рухливості; закріплення за відділами конкретних районів бойових дій; підпорядкування відділів крім вищого військового керівництва тереновим провідникам ОУН(б); перехід з регулярно-військової форми боротьби на партизансько-диверсійні методи боротьби [2, с. 162].

Щодо персональних змін серед керівництва організації, то у складі проводу ОУН(б) залишались Р. Шухевич-«Тур», організаційний референт В. Кук-«Леміш», який мав контролювати діяльність підпілля на Волині та Сході України, військовий референт О. Гасин-«Лицар», референт

служби безпеки М. Арсенич-«Михайло» та керівник пропаганди Я. Бусел-«Київський». Також членами проводу вважалися Р. Кравчук-«Петро» і Д. Клячківський-«Охрім». Саме ці люди вирішували напрямки ідеологічної та збройної боротьби українського визвольного руху на завершальному етапі Другої світової війни. Підпілля ОУН(б) та загони УПА спрямували вістря своїх ударів проти нової радянської Західної України.

Виконуючи вказівки керівництва ОУН(б) Дмитро Клячківський-«Клим Савур» у листопаді-грудні 1944 року провів серйозну реорганізацію місцевого підпілля. У складі проводів всіх рівнів (від району до краю) було залишено тільки чотири референтури: організаційну, якій підпорядковано зв'язок і господарчу підреферентуру; військову; референтуру СБ; політичну референтуру [8, с. 39-40].

«Клим Савур» почергово викликав на Оржівські хутори Клеванського району керівників Генеральних округ і ознайомлював з новими інструкціями та напрямками роботи. Провідник ГО № 44 Ф. Воробець-«Олекса», який прибув до нього на нараду у грудні 1944 року, згодом під час допиту розповів, що «Клим Савур» поставив перед ним завдання розформувати існуючі загони УПА-Північ і створити на їх базі у кожному районі відділи особливого призначення, а для дій на сході (Житомирщина і Київщина) утворити дрібні боївки чисельністю не більше 5-6 чоловік [6, с. 662]. Також «Олексу» за прорахунки у роботі було понижено у посаді. Тепер він офіційно став вважатися заступником провідника новоствореного на базі ГО № 44 крайового проводу Північно-східних українських земель (ПСУЗ). На місце керівника крайового проводу ПСУЗ було призначено П. Олійника-«Романа». Територія цього крайового проводу збігалася з існуючими межами створеної раніше Генеральної округи № 44, тому не вимагала подальших адміністративно-територіальних змін.

Зустріч Д. Клячківського-«Охріма» з Ф. Воробцем-«Олексою» була не дуже приємною для останнього, оскільки ще у вересні 1944 року контррозвідка УПА повідомила керівництву проводу ОУН(б) на ПСУЗ про істотні недоліки у роботі цього керівника підпілля. Дмитро Клячківський був змушений провести інспекційну поїздку і у Совпеському лісі Людвипільського району Рівненської області зачитав «Верещаці» 12 пунктів звинувачень, серед яких основними були наступні: чому скеровані у квітні-травні 1944 року на Східну Україну три сотні і дві окремі чоти з групи УПА «Тютюнник» були повністю розбиті військами НКВС; чому відділи УПА цієї групи, маючи на озброєнні артилерійські гармати, не використовували їх під час бойових зіткнень з радянськими військовими частинами; чому на території Генеральної Округи погано працює зв'язок; чому підпорядковані «Верещаці» члени ОУН(б) не дисципліновані і виконують накази зверхників тільки за власним бажанням; чому у звітах з роботи у Житомирській і Київській областях подано недостовірну інформацію, що нібито там підпільна робота виглядає набагато краще чим у Рівненській області; з яких причин припинено формування і відправлення на схід боївок; чому не проводяться наради з керівним активом Генеральної округи; у зв'язку з чим ослаблено пропаганду серед населення та видання з цією метою листівок, газет та інших друкованих матеріалів [6, с. 663].

З цього приводу Ф. Воробець свідчив на допиті ось що: «Я відкинув всі звинувачення «Клима Савура» і, зокрема, відносно гармат, яких практично не було на озброєнні, а щодо розгрому загонів УПА на Сході, то вони зіткнулись з великою кількістю військ і тільки визнав, що неправдиво інформував його про організаційну роботу у Житомирській та Київській областях, де вона дійсно виглядала дуже погано. Спочатку «Клим Савур» розмовляв зі мною дуже різко, але коли я визнав свою вину щодо неправдивої інформації, то він дещо пом'якшив тон і дав вказівки про подальшу роботу, що зводились до наступного: спрямовувати на схід груп по 5-6 чоловік, як боївки, для диверсійної, терористичної і пропагандистської роботи; влаштувати на території Рівненської області більше засідок з метою обстрілу та ліквідації військовослужбовців та співробітників НКВС; налагодити у значних розмірах видання і розповсюдження пропагандистської літератури; покращити організаційну роботу та роботу зв'язку; розпочати активне очищення організації та загонів УПА від радянської агентури; з південних районів Рівненської області перевезти у північні райони, де базувалась група УПА «Тютюнник», достатню кількість одягу, взуття та продуктів, оскільки тут їх не вистачало» [6, с. 663, 664].

Під час цієї зустрічі був присутній крайовий референт СБ М. Козак-«Чупринка», який добре був поінформований про дії підпілля на цій території. Та на захист «Олекси» він не виступив, хоча розумів безпідставність частини звинувачень [6, с. 663, 664]. У ході подальшої розмови «Клим Савур» охарактеризував «Олекси» загальну ситуацію на території ПСУЗ і сказав, що заго-

ни УПА і організаційна сітка ОУН(б) несуть великі втрати, а в деяких місцях повністю ліквідовані радянськими карально-репресивними органами. Це відбувається з двох основних причин: 1) відсутність конспірації у багатьох підпільних осередках, оскільки місцеве населення добре знає значну частину членів ОУН(б) по селах; 2) діяльність ворожої агентури, яка проникла до середовища оунівців та у загони УПА. Тому осередкам Служби безпеки разом з керівництвом ОУН(б) та УПА необхідно провести детальну перевірку всіх членів організації та вояків УПА, які за різних обставин побували у руках ворога і знову зголосилися до роботи. Викритих агентів негайно знищувати. Переглянути керівні кадри організації і усунути з її лав ненадійних людей, панікерів чи недисциплінованих керівників. Підібрати на керівні посади стійких, загартованих у боротьбі ідейних оунівців, які можуть розгорнути роботу у нових обставинах, що склалися.

За розпорядженням Дмитра Клячківського протягом листопада-грудня 1945 року створено два окремо діючих крайових проводи на чолі з І. Литвинчуком-«Дубовим» та П. Олійником-«Романом» і окремий Рівненський окружний провід ОУН(б). Ці підпільні структури підпорядковувались Крайовому проводу ОУН(б) на ПЗУЗ. Одночасно було затверджено нових керівників різних референту цих крайових проводів. З майже усіма новопризначеними функціонерами крайових проводів Д. Клячківський зустрічався та інструктував їх особисто.

Захоплений командир з'єднання УПА «Завихост» Юрій Стельмащук-«Кайдаш» розповів слідчому НКВС, що зустрічався з «Климом Савуром» 30 листопада 1944 року на Оржівських хуторах Клеванського району Рівненської області, де отримав офіційне призначення на посаду заступника крайового провідника «Дубового» як військовий референт та командир з'єднання УПА «Завихост». «З «Климом Савуром» я перебував майже цілу добу... На час моєї зустрічі з «Климом Савуром» відбулась нова реорганізація УПА. Замість діючих до того часу трьох Генеральних округ було створено два краї – Північно-Західний край, який у цілях конспірації називався «Хмельницький» та Східний край» [6, с. 445]. Ще в одному протоколі допиту він детальніше охарактеризував структуру Північно-західного крайового проводу ОУН(б) і зазначив, що у цей край входять округи: Брест-Литовська № 100, зашифрована назвою «Кричевський»; Ковельська, № 200, під назвою «Богун»; Луцька № 300, під назвою «Кривоніс» та Холмська № 400, під назвою «Король Данило» [6, с. 434, 435].

Щодо загонів УПА-Північ, то у кожному крайовому проводі діяло окрема група УПА, яка мала різну чисельність та структуру. На території Волинської області базувалося з'єднання «Завихост» під командуванням «Кайдаша», дещо згодом воно почало називатись «з'єднання ім. Хмельницького». До складу цього формування УПА-Північ входило шість бригад під назвами «Пам'ять Крут», «Жовті води», «Пилявці», «Холмська», «Помста Базару», «Соборна Україна» (загальна чисельність біля 1300 вояків) [6, с. 447, 448].

За звітом шефа штабу іншого з'єднання УПА-Північ під назвою «Тютюнник» станом на 31 грудня 1944 року у лавах цього формування УПА перебувало 830 вояків. А до складу самого з'єднання ввійшли наступні загони: «імені Дороша» (266 вояків), «Прилуцький» (278 вояків), «Стародубський» (175 вояків) [5, арк. 19-23].

Та навіть у такому урізаному вигляді не завжди вдавалося налагодити нормальну роботу підпільних ланок та забезпечити боєдатність загонів УПА-Північ. Наприклад той же Ф. Воробець-«Олекса» на допитах у 1946 році свідчив, що у кінці 1944-го на початку 1945-го року з керівного складу його крайового проводу загинули – організаційний референт «Свирид» та його помічник «Ворон», керівники політичної референтури «Орел» та «Архип» були страчені СБ. Тому він всі організаційні питання вирішував лише з військовим референтом «Василем» та референтом СБ «Далеким», який одночасно суміщав посаду організаційного референта, а також з кількома технічними працівниками політичної референтури [6, с. 677, 678].

Структура підпілля ОУН(б), запроваджена Д. Клячківським на початку 1945 року, проіснувала на Волині і Поліссі до кінця 40-х років ХХ століття. Загони УПА-Північ діяли ще протягом літа-осені 1945 року, але поступово були розбиті військами НКВС, або розформовані за наказом з гори. Практично, УПА-Північ припинила своє функціонування ще у 1945 році, вже після загибелі Д. Клячківського 12 лютого 1945 року.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вовк О. Короткий нарис діяльності УПА та її заплілля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах у 1943-1946 рр. / Олександр Вовк // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2006. — Збірник 8. — С. 164-224.

2. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1944-1945 рр. / Анатолій Кентій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 220 с.
3. Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943-1945 рр.) / Василь Кук // Воля і Батьківщина. – Львів, 1998. – № 4. – С. 36-46.
4. Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: Монографія / О.Ю. Ленартович. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. – 412 с.
5. Літопис УПА. Нова серія. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля. 1944-1946. / [упорядн.: О. Вовк, С. Кокін]. – К.; Торонто: Літопис УПА, 2006. – Т. 8. – 1448 с.
6. Літопис УПА. Нова серія. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. Книга перша: 1944-1945. / [упорядн.: О. Ішук, С. Кокін]. – К.; Торонто: Літопис УПА, 2007. – Т. 9. – 912 с.
7. Літопис УПА. Нова серія. УПА і Запілля на ПЗУЗ. 1943-1945. / [упорядн.: В. Ковальчук, І. Марчук]. – К.; Торонто: Літопис УПА, 2010. – Т. 14. – 640 с.
8. Марчук І. Военна округа (група) УПА «Турів» (виникнення та еволюція) / Ігор Марчук // Воля і Батьківщина. – Львів, 1997. – № 3. – С. 39-40.
9. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.): Монографія / Іван Патриляк. – Львів: Часопис, 2012. – 592 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3838, оп. 1, спр. 87а, арк. 19-27.

Стаття надійшла до редколегії 22.12.2014.

Игорь Марчук

Реорганизация Д. Клячківским подпольной сети ОУН(б) и УПА-Север в 1944-1945 годах

В статье на базе архивных документов, опубликованных источников и научной литературы проанализирована организационная работа Д. Клячківского с целью упорядочения и усиления действий украинского национально-освободительного движения на Волини и Полесье в конце Второй мировой войны. В тот период на Волини и Полесье состоялось две реорганизации руководящих органов и низовых звеньев подполья ОУН(б). Также подается информация о переходе отрядов Украинской повстанческой армии через линию фронта, потери среди руководящего и рядового состава украинских повстанцев.

Ключевые слова: Д. Клячківский, руководство ОУН и УПА, реорганизация, Волинь, Полесье.

Igor Marchuk

Reorganization by D. Klyachkivskiy of Clandestine Network of OUN (b) and UPA- North in 1944-1945

In the article which based on archival documents, published sources and scientific works was analyzed the organizational work of D. Klyachkivskiy in order to organize and enhance the actions of Ukrainian national liberation movement in Volyn and Polissia at the final stage of the World War II. Two reorganizations of governance and grass-roots units of the underground OUN (b) occurred in Volyn and Polissia during this period of time. Also there were highlighted the passing of Ukrainian Insurgent Army's units through the front line, loss of the governing and ordinary units of the Ukrainian insurgents.

Keywords : D. Klyachkivskiy, leaders of OUN and UPA, reorganization, Volyn, Polissja.